

XVIII. YÜZYIL OSMANLI-BATI İLİŞKİSİNİN YAZILI VESİKASI: PARİS SEFÂRETNÂMESİ VE BATILILAŞMA EĞİLİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Kemal SÖZEN**

ÖZET

Osmanlı-Batı ilişkilerinde Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa seyahati önemli bir yer tutar. Fransa'ya ilişkin gezi ve gözlem notlarını *Paris Sefâretnâmesi* adlı eserinde toplayan Çelebi, XVIII. yüzyıl Fransa'sının kültür, bilim ve teknik durumuna ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Bu eser, Batılılaşma hareketinin yazılı bir vesikası niteliğini taşımaktadır. Çelebi'nin Fransa seyahati sonrasında Osmanlı'da Batılılaşma hareketlerinin başladığı görülür. Yeni bir Batı algısına dayalı olarak devlet ve toplum hayatında birtakım hızlı değişimler yaşanmıştır. Bu etki mimarî ve sanat alanına da yansımıştır. "Frenk modası" Osmanlı toplumuna sirayet ederken, Çelebi'nin seyahati de Batı'da "Türk modası" akımına yol açmıştır. Batılılaşma eğilimi, daha sonraki yüzyıllarda da devam ederek günümüze değin uzanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Osmanlı-Batı İlişkileri, Batılılaşma Hareketi, Frenk Modası, Türk Modası.

ABSTRACT

A Written Document on the 18th Century Ottoman-Western Relations: Paris Sefaretnamesi and Its Evaluation from the Westernisation Point of View

The journey of Yirmisekiz Mehmet Chelebi to France plays an important role in the Ottoman-Western relations. Chelebi collected his journey notes and observations on France into his book *Paris Sefâretnâmesi (Observations on Paris)*, in which important information on the culture, science and technical situation of France in the 18th century is included. This work is a kind of written document in the Westernisation movement. After the journey of Chelebi to France, the Westernisation movement can be seen in the Ottoman Empire. A number of drastic

* Bu çalışma, 24-26 Kasım 2006 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "Uluslararası XI. ve XVIII. Yüzyıllar İslâm Türk Medeniyeti ve Avrupa Sempozyumu"na sunulan bildiri metninin gözden geçirilmiş şeklidir.

** Prof. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi Dekanı (İslâm Felsefesi Ana Bilim Dalı).

changes took place in the life of state and society based on the Western perceptions. This affect can be seen also in the field of art and architecture. “*European fashion*” began to spread in the Ottoman society. On the other hand, Chelebi’s journey paved the way for the “*Turkish fashion*” in the West. The Westernisation tendencies continued in the following centuries and came to the present time.

Key Words: Yirmisekiz Mehmet Chelebi, Ottoman-Western Relations, Westernisation Movement, European Fashion, Turkish Fashion.

Giriş

Günümüz Türkiye’sinin Batılılaşma eğiliminin tarihî arka planı incelendiğinde, bunun 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması sonrasına kadar geriye doğru uzandığı görülmektedir. Bu tarih, aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin Batı dünyası ile kurmuş olduğu yoğun ilişkinin de başlangıcını ifade etmektedir. Zira bu antlaşma ile Osmanlı toplumunda Batı dünyasının bilimsel, ekonomik ve askerî sahalarda giderek üstünlük kazandığı anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Böyle bir algılamaya dayalı olarak Osmanlı, Batı ile ilişkilerini yeniden gözden geçirip değerlendirmiş; bunun bir neticesi olarak da onu yakından tanımanın gerekliliğine inanmıştır. Bu bağlamda ilk defa Yirmisekiz Mehmet Çelebi (ö. 1732), Fransa’ya elçi olarak görevlendirilmiştir.

Osmanlı tarafından algılanan Avrupa imajının değişiminde ve Batılılaşma hareketlerinin başlangıcında öncü isimlerden biri olarak kabul edebileceğimiz Mehmet Çelebi, Edirne yakınlarında dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Babası Yeniçeri ağalarından Saksoncubaşı Süleyman Ağa’dır. Yeniçeri Ocağı’na intisap eden Mehmet Efendi, yirmi sekizinci ortada (tabur/bölük) çalıştığı için bilâhare Yirmisekiz Mehmet Çelebi diye şöhret bulunmuştur. Çorbacı ve Muzır Ağalığı görevine getirilmiş, daha sonra da Darphâne Nâzırı olmuştur. Aynı zamanda edebiyatçı kimliği olan Mehmet Efendi, Faizî mahlasıyla şiirler de yazmıştır. Şikk-ı sâlis Defterdarı unvanıyla Pasarofça Antlaşması’nda (1718) murahhas üye olarak diplomatik rol üstlenmiştir.¹ 1719 yılında Defterdar, 1720 senesinde Fransa dönüşünde Defter Emini ve 1722’de ise önce Rûznâmçe-i Evvel ve daha sonra da Baş Muhasebeci olmuştur. 1725 yılında Mısır’da görevlendirilmiş, 1730’da da tekrar Rûznâmçe-i Evvel olarak atanmıştır.² Mehmet Çelebi, hayatının son dönemlerinde Kıbrıs’a vali sıfatıyla sürgüne gönderilmiştir.³ 1732 yılında Lefkoşe’de vefat etmiştir.⁴ Mehmet Çelebi, Osmanlı siyaset hayatında mühim bir kişiliğe sahiptir. Zira Avrupa devletleri ile gerçekleştirilen

¹ G. Veinstein, “Mehmed Yirmisekiz Celebi Efendi”, *The Encyclopaedia of Islam*, C. VI, Leiden: E.J. Brill 1991, s. 1004-1005.

² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. IV, İstanbul 1971, s. 227.

³ G. Veinstein, a.g.m., s. 1006.

⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C. III, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1342 (h.), s. 164.

antlaşmalarda delege sıfatıyla yaptığı önemli hizmetler bulunmaktadır. O, elçi olarak gittiği Fransa dönüşü, oğlu Sait Paşa ve İbrahim Müteferrika ile beraber matbaanın Osmanlı'ya getirilmesinde muvaffak olmuştur.⁵

Mehmet Çelebi, aynı zamanda döneminin önemli aydınlarından biridir. Çünkü o, edebiyatçı kimliği yanında birtakım felsefi problemlere de ilgi duymuştur. Zira ilk defa tarafımızdan tespit edilen bir husus olarak, İsrakî filozof Şemseddîn Şehrezûrî'nin (ö. 1288'den sonra) eş-Şeceretü'l-İlâhiyye fi Ulûmi'l-Hakâiki'r-Rabbaniyye (*Rabbânî Hakikatlerin İlimleri Konusunda İlâhî Ağaç*) adlı Arapça eserinin tabiat felsefesi kısmını (Tabi'iyât) *Semeretü's-Şecere (Ağacın Meyvesi)* adıyla Osmanlı Türkçesine tercüme etmiştir.⁶ Eserin mukaddimesinde felsefeye karşı tavrını sergileyen Mehmet Çelebi (Muhammed eş-Şehîr Süleyman Ağazâde), Şehrezûrî'nin mezkûr eserinin dördüncü risalesini okuduğunu, öğrencilerin ellerinde dolaşan konuyla ilgili mevcut kitapların yeterli bilgileri içermediği gerekçesiyle bu bölümü Osmanlı Türkçesine çevirdiğini belirtmektedir.⁷ Bu kitap, Türkçe yayımlanmış ilk fizik kitabı olma niteliğini de taşımaktadır.

Osmanlı ile Fransa arasındaki dostluk ilişkilerini güçlendirmek, Fransız kültürünü ve eğitim kurumlarını yakından tanımak ve bunların Türk toplumuna uygulanabilirliğini araştırmak amacıyla Paris'e elçi olarak görevlendirilen Mehmet Çelebi,⁸ Fransa'da siyasî durum, sosyal ve kültürel yapı, şehir mimarisi, çevre düzenlemesi, sanat ve teknolojik seviye gibi hususları incelemiş ve gözlemlemiştir. Bu arada Osmanlı'nın giyim kuşamı, dinî yaşantısı gibi hususlar da Batı toplumu tarafından kısmen de olsa algılanmıştır. Fransa seyahati, Batı dünyası ile fiilen diyalog kurma sürecinin başlatılmasına yol açmıştır. Mehmet Çelebi, gezi ve inceleme notlarını *Paris Sefâretnâmesi* adlı eserinde toplamıştır.⁹ Bu eser, Batılılaşma hareketinin âdeta ilk prototipini sergileyen bir yazılı kaynak olma niteliği taşımaktadır.¹⁰ Öncelikle, Batı ile kalıcı ilişkilerin kurulmasının âdeta ilk fiilî uygulaması sayılabilecek Fransa seyahatinin içeriği hakkında bilgi vermek istiyoruz.

⁵ Aynı eser, s. 164.

⁶ Geniş bilgi için bk. Kemal Sözen, *Şehrezûrî'nin el-Şeceret el-İlâhiyye İsimli Eseri ve Türkçe Tercümesi, Semeret el-Şecere* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989, s. 24-34. Ayrıca bk. Bekir Karlığa, "Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Yeni Bulunan Bir Fizik Kitabı Tercümesi ve Onsekizinci Yüzyılın Başında Osmanlı Düşüncesi", *Bilim-Felsefe-Tarih*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1991, s. 310-323.

⁷ *Semeretü's-Şecere*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Bölümü Kitaplığı, 460, vr. no: 2^a.

⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 46 vd.

⁹ bk. Yirmisekiz Mehmed (Çelebi), *Paris Sefâretnâmesi*, Matbaatü Ebu'z-Ziya, Kostantınıyye 1306 (h.). [Bu esere bundan sonraki referanslarda sadece *Paris Sefâretnâmesi* şeklinde atıfta bulunulacaktır.].

¹⁰ Bekir Karlığa, "Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Yeni Bulunan Bir Fizik Kitabı Tercümesi ve Onsekizinci Yüzyılın Başında Osmanlı Düşüncesi", s. 309.

1. Paris Sefâretnâmesi'nin İçeriği ve Önemi

Sefaretname, dış ülkelere gönderilen elçilerin İstanbul'dan ayrıldıkları andan itibaren gittikleri yerlerde gördükleri şeyler, resmî görüşmeler, siyasî olaylar ve yapılan işler hakkında düzenlenip sunulan raporlardır.¹¹ Elçilerin, gittikleri ülkelerdeki etkinliklerini başta Sultan olmak üzere Sadrazam ve Reisü'l-küttaba bildirmek amacıyla yazdıkları name, takrir, seyahatname ve havadisnamelere genel olarak sefaretname adı verilmektedir.¹² Daha önce belirtildiği gibi, Mehmet Çelebi de Fransa'ya dair gezi ve incelemelerini içeren bilgileri bir rapor haline getirmiş, dönemin yetkili makamlarına sunmuştur.

Osmanlı-Batı ilişkilerinin gelişiminde etkili olan Fransa seyahatinin gerçekleşmesinde dönemin İstanbul elçisinin büyük rolü olmuştur. Zira III. Ahmet devrinde Fransa'nın İstanbul elçisi Marquis de Bonnac, mezkûr iki devlet arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesine özen göstermiştir. Sadrazamı Damad İbrahim Paşa da Avrupa elçileriyle iyi geçinmeye çaba sarf etmiştir. Sürekli gelişen müspet ilişkiler neticesinde Fransa'ya elçi gönderilmesine karar verilmiş, Fransız elçisinin de liyakat sahibi bir kimsenin gönderilmesi yönündeki tavsiyesiyle, dönemin devlet adamları arasında bilgi ve becerisi ile tanınmış olan Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa'ya elçi olarak gönderilmesi uygun görülmüştür.¹³ Gerçi Osmanlı, ilki 1533 yılında olmak üzere çeşitli tarihlerde değişik sebeplerle bazı kimseleri Fransa'ya geçici görevli olarak göndermiştir.¹⁴ Fakat Çelebi, Fransa'ya daimî elçilik göreviyle gönderilmiş olup, kendinden önceki elçilerden daha fazla etkili olmuştur.

Mehmet Çelebi'nin Fransa'ya elçi olarak görevlendirilmesi tesadüfî bir karar değildir. Zira, Tanpınar'ın ifade ettiği gibi, "*Mehmet Çelebi, bakmasını, görmesini ve göstermesini bilen nadir yaratılışlılardanır.*"¹⁵ Mehmet Çelebi, Avusturya ile yapılan antlaşma müzakerelerinde ikinci murahhas olarak görev üstlenmiş, bu müzakerelerde başarılı bir tavır sergilemiştir. Birtakım başarılarından dolayı elçi olarak görevlendirilmesi de uygun görülmüştür. Fransa'nın İstanbul elçisi Bonnac da bu durumdan memnun kalmış, Mehmet

¹¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 138.

¹² İbrahim Şirin, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yayınları, Ankara 2006, s. 142.

¹³ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* (tamamlayıp yay. B. Sıtkı Baykal), TTK Basımevi, Ankara 1968, s. 54.

¹⁴ Geniş bilgi için bk. Gilles Veinstein, *İlk Osmanlı Sefiri 28 Mehmet Çelebi'nin Fransa Anıları, "Kâfirlerin Cenneti"*, (trc. M. Aykaç Erginöz), Özgü Yayınları, İstanbul 2002, s. 22 vd. Süleyman Ağa'nın 1669 tarihinde Paris'e elçi olarak görevlendirilmesi hakkında bk. Yılmaz Öztuna, "İstanbul'da Bir Fransız, Paris'te Bir Türk Büyükelçisi, Nointel Markisi ve Süleyman Ağa", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 7, Temmuz 1975, s. 10-13.

¹⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyat Tarihi*, İÜ Yayınları, İstanbul 1942, s. 8. (1 no'lu dipnot).

Çelebi'nin bir an önce hareket edebilmesi için gerekli hazırlıklarda bulunmuştur. Çelebi, seksen kişi kadar maiyeti ile beraber¹⁶ hicrî 1132 senesinin Zilhicce ayının dördüne rastlayan Pazartesi günü (26 Eylül 1720) İstanbul'dan gemiye binerek ayrılmıştır.¹⁷

1.1. Seyahat Güzergâhı

Deniz yolculuğu esnasında birtakım problemlerle karşılaşan Mehmet Çelebi ve yanındaki heyet, Toulon'a ulaşarak nihayet Fransa topraklarına ayak basmıştır. Fakat o günlerde Fransa'da veba salgını olması nedeniyle Toulon'dan sonraki yolculuk için yol güzergâhında değişiklik yapılmıştır. Bu bakımdan onlar, Languedoc eyaletinde Cette (Sète) adındaki kaleye tekrar deniz yoluyla çıkmaları yönündeki tavsiyeye uyarak belirlenen yol güzergâhını izlemişlerdir. Elverişsiz hava şartlarına rağmen Cette kalesi limanına ulaşmışlar, daha sonra da Montpellier şehrinin karşısındaki küçük bir adada kırk gün karantinada kalıp, uygun bir gemi ile tekrar nehir yolculuğuna devam etmişlerdir. Agde'ye, oradan Toulouse şehrine, daha sonra da Garonne nehri üzerinden Bordeaux'a ulaşmışlardır. Sonra da sırasıyla Saintes, Saint-Jean-d'Angély, Poitiers, Châtelleraut, Amboise, Blois ve Orléans gibi şehirlerden geçerek, 9 Cemaziyevvel 1133 tarihi Cumartesi günü Paris şehri yakınlarındaki saraya yerleşmişlerdir.¹⁸ Paris'te resmî törenle karşılanmışlar, burada bazı yetkilileri ziyaret edip görüşmeler yapmışlar, bunun yanı sıra birtakım gezi ve incelemelerde bulunmuşlardır. 9 Şevval 1133 tarihi Pazartesi günü ise dönüş yolculuğuna çıkmışlar;¹⁹ nihayet 16 Zilhicce 1133 tarihi Çarşamba günü²⁰ İstanbul limanına ulaşmışlardır.²¹

1.2. Gezi ve Gözlem Notları

Paris Sefâretnâmesi'nde, Mehmet Çelebi ve yanında yer alan heyetin İstanbul'dan ayrılıp tekrar geri dönünceye kadarki seyahat sürecine ilişkin bazı

¹⁶ Beynun Akyavaş, "Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi ve Sefâretnâmesi", *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefâretnâmesi*, (haz. B. Akyavaş) içinde, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993, s. VI.

¹⁷ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 7. G. Veistein tercümesinde, "26 Ekim'e rastlayan bir Pazartesi günü olan aynı yılın Zilhicce ayının dördüncü günü gemiye bindim." ibaresi yer almaktadır. (G. Veinstein, *a.g.e.*, s. 56.).

¹⁸ G. Veistein'in tespitine göre bu tarih, milâdî 8 Mart 1721'dir. (G. Veinstein, *a.g.e.*, s. 142.).

¹⁹ G. Veistein'in tespitine göre bu tarih, milâdî 3 Ağustos 1721'dir. (G. Veinstein, *a.g.e.*, s. 142.).

²⁰ G. Veistein'in tespitine göre bu tarih, milâdî 8 Ekim 1721'dir. (G. Veinstein, *a.g.e.*, s. 144.).

²¹ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 8-151; *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefâretnâmesi*, (haz. B. Akyavaş), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993, s. 1-60. [Bu esere bundan sonraki referanslarda sadece parantez içinde sayfa numaraları verilerek atıfta bulunulacaktır.]

notların yanı sıra, özellikle Paris'teki gezi ve gözlemlere dair birtakım bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Bu bilgiler, iki ülke arasındaki kültür ve medeniyeti mukayese açısından önemli birer veri niteliği taşımaktadır. Öncelikle Çelebi'nin, gezi ve gözlem notları arasında yer alan karantina uygulaması ile ilgili verdiği bilgilere kısaca değinmek istiyoruz.

1.2.1. Karantina Uygulaması

Mehmet Çelebi, Toulon'a ulaştıklarında karantina uygulaması ile karşılaşmalarını zikretmektedir. Zira Avrupalıların herhangi bir yaygın hastalık ortaya çıktığında başka memleketlerden gelen kimselerden bir müddet uzak durduklarını, bu sürenin yirmi, otuz, bazen de kırk günü bulduğunu, bu uygulamaya "karantina" adını verdiklerini ifade etmektedir. Dolayısıyla Çelebi, o dönemde Marsilya'da zühür eden veba salgını nedeniyle Toulon şehrinde de karantina uygulamasının yapıldığını söylemektedir.²² Yine Cete Kalesi limanına ulaştıklarında benzer uygulamaya maruz kaldıklarını, dolayısıyla Montpellier şehrinin karşısında küçük bir adada kırk gün süre ile karantina altında tutulduklarını belirtmektedir.²³ İfadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Çelebi, karantina uygulamasına ilk defa tanık olmuştur.

1.2.2. Elçi Karşılama Usûlleri

Mehmet Çelebi, Toulon'a ulaştıklarında büyük bir coşku ile karşılandıklarını, "Entandan" adı verilen vekilin donanma ve halk adına karşılama merasimi icra ettiğini, onun mihmandarlık vazifesi ile görevlendirildiğini söylemektedir. Toulon'da iskele başında karşılama töreni yapıldığını, Kral Bahçesi'ne giderken silahlı askerlerin iki yanda selama durduklarını, kendilerine özgü sazlar çaldıklarını ve büyük top şenlikleri düzenlediklerini belirtmektedir. Çelebi, bu şekilde bir tören eşliğinde bahçeye ulaştıklarını ve nihayet saraya girdiklerini ifade etmektedir.²⁴

Frontignan'a vardıklarında bir beyzâdenin merasim elbisesi ile kendilerini karşılamak için geldiğini söyleyen Çelebi, burada kendilerine yemek verildiğini, şehrin konsolosları yanında, ileri gelenlerinin de bu karşılamaya katıldığını belirtmektedir.²⁵ Yine Cete kalesine varıp, şehre çıktıklarında askerî törenle karşılandıklarını, kale zâbiti, şehrin ileri gelenleri ve konsolosların hediyeler sunduklarını zikretmektedir.²⁶ Benzer şekilde Toulos'da da şehrin ileri

²² *Paris Sefâretnâmesi*, s. 13; (3). Veinstein'e göre, Çelebi ve yanında yer alan heyetin Toulon'da karantina uygulamasına maruz kalması, 22 Kasım-10 Aralık 1720 tarihleri arasında kapsamaktadır. (G. Veinstein, *a.g.e.*, s. 141.).

²³ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 19-20; (5-6). G. Veinstein'e göre, Çelebi ve yanındaki heyet, 17 Aralık 1720-25 Ocak 1721 tarihleri arasında otuz dokuz gün karantinada kalmıştır. (G. Veinstein, *a.g.e.*, s. 141.).

²⁴ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 12-16; (3-4).

²⁵ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 22-24; (6-7).

²⁶ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 24-25; (7).

gelenleri tarafından karşılandıklarını anlatmaktadır.²⁷ Dolayısıyla Çelebi, uğradıkları her şehir ve kaleye varmadan önce karşılama yapıldığını, alaylar tertip edildiğini, halkın kendilerini görmek için büyük kalabalıklar oluşturduğunu, girişte olduğu gibi, ayrılırken de şenlikler düzenlenerek uğurlandıklarını ifade etmektedir.²⁸

Mehmet Çelebi, “*entrodüktör*” denilen kimselerin kral adına elçileri karşılama, karşılama töreni düzenleme ve onları krala takdim etme ile görevlendirildiklerine işaret etmektedir. Kendisinin de entrodüktör tarafından karşılandığını belirten Çelebi, Paris’e askerî geçit töreni ile girdiklerini, orada devlet erkânı ve halk tarafından ilgi ve coşkuyla karşılandıklarını, daha önce herhangi bir Osmanlı vatandaşı ile karşılaşmadıkları için onların nasıl insan olduklarını görmek maksadıyla Paris halkının pencerelere doluştuğunu söylemektedir.²⁹ Kral sarayının her katında devletin ileri gelenleri tarafından karşılandıklarını, Kral’ın makamına girince de içeridekilerin ayağa kalktıklarını zikretmektedir. Bunun yanı sıra Çelebi, önce Padişah III. Ahmed’in, ardından da Sadrazam Damad İbrahim Paşa’nın mektubunu vezire teslim ettiklerini, kendisinin ise iki devlet arasındaki mevcut dostluğu daha da güçlendirmek maksadıyla elçi olarak görevlendirildiğini beyan ettiğini, fakat kendisine Kral’ın yerine lâlâsı olan Villeroi Mareşali’nin cevap verdiğini zikretmektedir. Onun, Kral’ın bu ziyaretten meınnun kaldığını ifade ettiğini belirtmektedir.³⁰

Nâib’in de kendisiyle elçileri görüştürmek için bir entrodüktörü olduğunu belirten Çelebi, onun aracılığıyla Kral’ı ziyarete gidişe benzer şekilde Nâib’i ziyaret ettiklerini söylemektedir. Sarayına vardıklarında Nâib’in ayağa kalktığını, kendisinin de Sadrazamın mektubunu ona sunduğunu söyler. Onun, mektuptan ve elçi sıfatıyla kendisinin gönderilmesinden duyduğu memnuniyeti ifade ettiğini, mektuplaşmanın dostluk bağlarının güçlenmesine vesile olacağını dile getirdiğini belirtir.³¹ Mehmet Çelebi, diğer bazı devlet erkânıyla da görüşerek onlara gönderilen mektupları sunduklarını belirtmektedir.³² Kral’a veda ziyaretinde bulunduğunu söyleyen Çelebi, Padişaha sunulmak üzere yazılan mektubu teslim alıp, Divan Efendisi’ne verdiğini ve vedalaşıp ayrıldıklarını ifade etmektedir.³³

1.2.3. Toplumsal ve Kültürel Yapı

Mehmet Çelebi, Fransa’nın toplumsal ve kültürel yapısı hakkında bazı bilgiler aktarmaktadır. Zira o, Fransa’da erkeklerin kadınlara çok değer verdiklerine, bu bakımdan kadınların toplumda serbestçe hareket ettiklerine

²⁷ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 31-32; (10).

²⁸ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 42-44; (14-15).

²⁹ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 50-54; (18-20).

³⁰ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 58-59; (21-22).

³¹ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 62-64; (23-24).

³² *Paris Sefâretnâmesi*, s. 65-68; (24-25).

³³ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 114-116; (45-46).

vurgu yapmaktadır. Erkeklerin statüsü ne olursa olsun, kadınlara haddinden fazla saygı gösterdiklerini ifade etmektedir. Kendilerine, kadınların toplumda söz hakkı olduğunun, herhangi bir zorlukla da karşılaşmadıklarının ifade edildiğini söylemektedir.³⁴ Paris'teki üçer, dörder, hatta yedi katlı binaların her katında bir ailenin ikamet ettiğini belirtmektedir. O, komşu ziyaretlerinde bulunan ve alışveriş için dükkânları dolaşan kadınların çokluğuna işaret etmekte, toplumdaki konumlarına dikkat çekmektedir.³⁵

Mehmet Çelebi, Fransa'da Kral'ı yemek yerken seyretmek isteyenlere izin verilmesinin bir gelenek olduğunu söylemektedir. Hatta onun yatağından kalkışını ve giyinişini seyretmenin tuhaf da olsa bir gelenek olarak sürdürüldüğüne dikkat çekmektedir. Paris'te yerleştikleri konakta bazı erkek ve kadınların da kendilerini izlemeye geldiğini, özellikle de nasıl yemek yediklerini seyretmek için gelenlerin bulunduğunu, fakat alışık olmadıkları bu durumdan son derece rahatsız olduklarını belirtmektedir.³⁶

Kral'ın da ara sıra ava çıktığını söyleyen Mehmet Çelebi, bunlardan birini izlediklerini belirtmekte ve avlama teknikleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.³⁷ Kendilerine özgü elbiseler giydikleri için ava çıkan grupları birbirinden ayırt etmenin mümkün olduğunu söyleyen Çelebi, bütün devlet büyüklerinin ayrı renkte av elbiseleri giydiklerine işaret etmektedir. Ayrıca o, avcılarının birbirlerini kaybetmemesi ve avın ne tarafa gittiğinin anlaşılabilmesi için avlamanın trampet çalarak yapıldığını kaydetmektedir.³⁸

Kral sarayı yakınında "Kur" adını verdikleri geniş bir meydan olduğunu, Kral'ın bazen orada arabayla dolaştığını, şehrin ileri gelenlerinin, kadın ve kızlarının dahi gelip mevcut yeşilliği ve Kral'ı seyretmek için mezkûr yerde dolaştıklarını belirtmektedir. Çelebi, psikolojik bakımdan son derece rahatlatıcı bu gezintiye kendisinin de katıldığını zikretmektedir.³⁹

Şayet Kral küçük yaşta ise, ergenlik çağına ulaşmaya kadar ona taç giydirmediklerine işaret eden Çelebi, gereği gibi hüküm sürenmeyeceği için güvenilir bir kimseyi kendisine vâsi tayin ederek saltanat işlerinin yürütülmesini bu kimseye bıraktıklarını ifade etmektedir. Bundan dolayı, dönemin Kralı XV. Louis'e büyük amcası olan Orléans Dükü'nün vâsi olduğunu belirtmektedir.⁴⁰

O dönemde Paris şehrine özgü bir eğlence merkezi olan operanın ne olduğuna dair bazı bilgiler veren Çelebi, burada ilginç sanatların sergilendiğini ifade etmektedir. Çelebi, operada öncelikle müzikli gösteri, ardından da oyun sergilendiğini belirtmektedir. Oldukça şaşırtıcı gösterilere şahit olduğunu,

³⁴ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 25; (8).

³⁵ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 112 vd.; (43 vd.).

³⁶ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 54-55; (20).

³⁷ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 67-68; (25).

³⁸ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 131-134; (52-53).

³⁹ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 70-71; (26-27).

⁴⁰ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 80-81; (30).

bunların görülmeden inanılamayacak kadar tuhaf nitelikler taşıdığını zikretmektedir. Bu arada operaya rağbetin yeterince fazla olduğuna da değinmektedir. Diğer taraftan, Kral sarayında bir rakshane olduğunu, gayet güzel dekore edildiğini, rakkasların kendilerine özgü elbiseleri ile burada müzik eşliğinde raks ettiklerini anlatmaktadır.⁴¹ Öte yandan Çelebi, Paris'te pek çok saray ve kilisenin yanı sıra kütüphaneleri de gezerek, buralarda incelemelerde bulunduğunu da belirtmektedir.⁴²

1.2.4. Mimari, Çevre Düzenlemesi ve Teknolojiye İlişkin Bilgiler

Paris Sefâretnâmesi'nde, Çelebi'nin gördüğü yerlerin mimari durumundan çevre düzenine kadarki konumuna dair bilgiler yer almaktadır. Bu bağlamda Çelebi, Fransızların özel olarak nehirler akıtıp kanallar yaptıkları, bunları da Bordeaux önünden akıp Atlas Okyanusu'na karışan Garonne Nehri'ne ulaştırdıkları bilgisini aktarmaktadır.⁴³ Kanalın ne olduğu ve hangi amaçlarla yapıldığı bilgisini de veren Çelebi, mevcut kanallar sayesinde bazı şehirler arasından geçerek, karaya ayak basmaksızın Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na uygun bir gemi ile çıkmanın mümkün olduğunu söylemektedir. Seviye farkı olan yerlerde ulaşımın hangi tekniklere bağlı olarak gerçekleştirildiğini, kanal nehrinin düzenininin sağlanması maksadıyla köprü ve tüneller yapıldığını, kanalla kesişen yollarda trafik akışının kesintiye uğramaması için de büyük kemerli yüksek köprülerin inşa edildiğini anlatmaktadır. Çelebi, bu yapıların güzel sanatlardan sayılmaya değer birer hârika eser olduğuna, konumlarının ise söz ve yazı ile anlatımının güçlüğüne vurgu yapmaktadır.⁴⁴

Bordeaux şehrinin gayet güzel ve mamur bir şehir olduğunu belirten Çelebi, Garonne Nehri'nin şehrin önünde oldukça genişlediğini, bu yönden İstanbul Limanı'na benzediğini söylemektedir. Bordeaux Kalesi'ni de ziyaret eden Çelebi, oradan ilk defa med ve cezir olayını gözlemlediğini belirterek, buna ilişkin birtakım coğrafi bilgiler vermektedir. Bu olayın gözle görmeden inanılması zor, ilginç bir durum olduğunu zikretmektedir. Kale muhafızının tohumdan birçok Girit lâlesi yetiştirmiş olduğunu, açmış lâleler gördüğünü, Toulon'dan itibaren her uğradıkları konakta menekşe ve sümbül gibi çiçeklerin kendilerine hediye edildiğini anlatmaktadır.⁴⁵

Çelebi, Poitiers şehrinin etrafının surlarla çevrili olduğunu, kalesinin ise harabe bir konumda bulunduğunu söylemektedir. Güzel binalarının olmadığını, halkının büyük bir kısmının orta halli bir yaşantı sürdüğünü ifade etmektedir.⁴⁶ Châtellerauld şehrinin ise bir hayli güzel olduğunu, çakı ve bıçak yapımcısı

⁴¹ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 83-89; (32-34).

⁴² *Paris Sefâretnâmesi*, s. 108; (42).

⁴³ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 21; (6).

⁴⁴ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 26-29; (8-9).

⁴⁵ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 34-37; (11-12).

⁴⁶ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 42; (14).

ustalarıyla ün saldığını zikretmektedir. Amboise şehrinin bir kral sarayı ile küçük bir kale yanında, çok güzel bir bahçeye sahip olduğunu söylemektedir. O, Poitiers'den itibaren güzel ovalar ve binalar görmeye başladıklarını belirterek, Blois şehrine Loire Nehri kenarından geldiklerini, bu şehirde büyük bir köprü bulunduğunu dile getirmektedir. Orléans'ın ise Fransa'nın ünlü şehirlerinden biri olduğunu, Paris'e yakınlığından dolayı emniyetli oluşu nedeniyle kalesini ihmal ettiklerini, üstelik toplarının bile bulunmadığını anlatmaktadır.⁴⁷ Bu arada Çelebi'nin, uğradığı büyük şehirlerin yanı sıra küçük kasaba ve köylerin imar durumuna da zaman zaman değindiği görülmektedir. Ancak onun, Paris'te daha uzun süreli kalması sebebiyle bu şehrin imar durumuna ve çevre düzenlemesine ilişkin gezi ve gözlem notlarına geniş yer verdiğini görüyoruz.

Paris'in sokaklarının gayet geniş olduğunu söyleyen Çelebi, binalarının ise dörder beşer katlı ve çoğunun pencerelerinin ise sokaklara baktığını belirtmektedir.⁴⁸ Hatta yedi katlı evlerinin çokluğuna da değinir. Bunun yanı sıra, Paris şehrinin İstanbul kadar büyük olmadığını söylemektedir.⁴⁹ Seine Nehri'nin Paris'in ortasında bir ada oluşturduğuna, adanın ise güzel binalarla kaplı olduğuna, Notre-Dame Kilisesi'nin de bu adanın üzerinde yer aldığına işaret etmektedir. Nehrin üzerinde köprüler yer aldığını, geniş olan sokaklarının dört köşeli kaldırım taşları ile döşendiğini zikretmektedir. Evlerinin yapısı hakkında da birtakım bilgiler vermektedir.⁵⁰ Dôme Kilisesi'nin mimarisine ilişkin bilgiler veren Çelebi, kubbesinin yüksek, güzel yaldızlı ve şaşkınlık uyandıracak nitelikteki nakışlarla süslü, döşemesinin ise somaki mermerden olduğunu ifade etmektedir.⁵¹

Yine Orléans Dükü'nün Saint-Cloud adındaki şatosunun anlatılması imkânsız güzelliklere sahip olduğunu belirten Çelebi, orada ender eşyalar gördüğünü ifade etmektedir. Bahçedeki havuzun ortasındaki fiskiyenin güzelliğini, oluşturulan yapay bir çağlayanı, aynı yükseklikteki ağaçları, sokakların iki tarafındaki yeşil kaplı duvarları hayranlıkla anlatmaktadır.⁵²

Versailles Sarayı'na giderken yol üzerinde Meudon adı verilen büyük bir saray ile bahçesini de ziyaret ettiklerini söyleyen Çelebi, bu sarayı nitelimenin âdeta imkânsız olduğunu ifade etmektedir. Versailles Sarayı'nın bahçesini hayranlıkla anlatan Çelebi, burada ağaçlarla kaplı bir koru ve ağaçların arasında düzenli sokaklar olduğu, her kavşakta bir şadırvanla bir havuzun yer aldığı, her bir şadırvana tunçtan hayvan figürleri resmettikleri bilgisini aktarmaktadır. O, bazı havuz ve fiskiyelerin özelliklerini hayranlıkla anlatmaktadır. Yine Fransızların yabani hayvanlara ve kuşlara özgü barınma

⁴⁷ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 44-47; (15-16).

⁴⁸ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 53-54; (18-19).

⁴⁹ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 112; (43).

⁵⁰ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 113; (45).

⁵¹ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 76; (29).

⁵² *Paris Sefâretnâmesi*, s. 89-92; (34-35).

yerleri yaptıklarını zikretmektedir.⁵³ Çeşitli hayvan ve kuşların barındırıldığı bir hayvanat bahçesini de ziyaret ettiğini söyleyen Çelebi, o dönemde orada barındırılan hayvanlar ve kuşlar hakkında bazı bilgiler vermekte, daha önce görmediği pek çok ilginç türün burada mevcut olduğuna işaret etmektedir.⁵⁴

Marly Sarayı ve bahçesini de ziyaret eden Çelebi, bahçesinin daha önce gördüğü diğer bütün bahçelerden güzel olduğunu söyler. Ağaçların ve çevrenin düzeni ve güzelliğinden hareketle o, “*ed-Dünya sicnü'l-mü'mini ve cennetü'l-kâfiri*” hadisinin anlamının⁵⁵ burada aşikâr olduğunu belirtmektedir. Fransızların emsalsiz nitelikteki sanat eseri konumunda şadırvanlar yaptıklarına, seyrine doyum olmayan bir çağlayan meydana getirdiklerine değinmektedir. Bunun yanı sıra, yüksekçe bir merdiven yaparak etrafına fıskiyeler yerleştirdiklerini, suyun yukarıdan hızlıca akması nedeniyle köpürdüğünü, dolayısıyla merdivenin sanki yekpâre köpüktenmiş gibi bir izlenim verdiğini zikretmektedir. Fransızların bu bahçede kullanmak üzere Seine Nehri'nden su tedarik ettiklerini, fakat bahçenin mezkûr nehirden yüksek olması hasebiyle su çarkları ile bunu gerçekleştirdiklerini, bunun için de nasıl bir yöntem uyguladıklarını anlatmaktadır.⁵⁶

Versailles Sarayı'nın odalarının çoğunun sırtına ile işlenmiş kilimlerle kaplı olduğunu belirten Çelebi, gördüğü bir çalar saatin işleyiş tarzı karşısında şaşkınlığını gizleyemez. Bir bahçe olan Versailles'in dört saray ve dört bahçeden ibaret olduğunu belirterek, Avrupa'da benzeri olmayan bir nitelik taşıdığını ifade etmektedir. Bahçenin bir bölümünün teşrihhane olup, burada anatomi dersleri verildiğini, bir bölümünün de tabibhane ve devâhane, diğer bir bölümünün ise bitki bahçesi olduğunu ifade ederek, bunlara ilişkin ayrıntılı bilgiler vermektedir. Öte yandan, Paris şehrinin havası soğuk olduğu için seralar yaptıklarını belirterek bu hususta uygulanan teknikleri anlatmaktadır.⁵⁷ Kral'a ait halı dokuma atölyesini gezen Çelebi, burada dokunmuş olan halıların güzelliği karşısında şaşkınlığını açıkça ifade etmektedir. Ayna atölyesini de gezen Çelebi, yapım teknikleri hakkında bazı bilgiler vermektedir.⁵⁸

Rasathanede astronomiye dair pek çok âlet bulunduğunu belirten Çelebi, astronomi ilminden çok az haberdar olan bir kimsenin mevcut âletler sayesinde kısa zamanda yetkin bir bilgin olabileceği kanaatine varmaktadır. O, Ay ve Güneş tutulmasını tespit eden bir âlet icat ettiklerine dikkat çekip, bu âlet hakkında bazı bilgiler vererek, tutulmanın nasıl belirlendiğine ilişkin yöntemleri sunmaktadır. Sabit yıldızları ve gezegenleri seyretmek amacıyla bir dürbün yaptıklarını söyleyerek, bu âlet hakkında da bilgiler vermektedir. Kendisi de

⁵³ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 92-96; (35-37).

⁵⁴ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 135-137; (54).

⁵⁵ “*Dünya mü'minin zindanı, kâfirin âle cennetidir.*” (Müslim, Zühd, 1).

⁵⁶ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 98-102; (38-39).

⁵⁷ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 102-108; (40-42).

⁵⁸ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 109-112; (42-43).

önce Çoban Yıldızı'nı (Zühre), sonra sırasıyla Ay, Satürn ve Jüpiter'in yanı sıra bazı yıldızları seyrettiğini belirtmektedir. Rasathane Müdürü Cassini (1625-1712) ölünce, yerine oğlu Jacques Cassini (Cassini II)'nin (1677-1756) Müneccimbaşı olarak Rasathane'de hoca olduğunu, babasının Türk astronomi bilgini Uluğ Bey (1393-1449)'in cetveline aykırı bulduğu hususları yazıp kendilerine verdiğini belirtmektedir.⁵⁹

Görüldüğü üzere, bir ittifak antlaşması imkânı aranmak ve bu görevine ilâve olarak Fransız uygarlığını tanımanın yanı sıra, bunların Osmanlı ülkesinde uygulanabilecek olanları hakkında bilgi getirmesi amacıyla Fransa'ya görevlendirilen Çelebi'nin *Sefâretnâme*'sinde, o dönem için yeni sayılabilecek bir bakış açısı kendini göstermektedir. Dolayısıyla Çelebi, sanki yeni bir dünya keşfetmiş gibi kültür, bilim ve tekniğe dair gözlemlerini kendine özgü üslubuyla okuyucuya sunmaktadır.⁶⁰

Genel olarak içeriğine yer verdikten sonra şimdi de *Paris Sefâretnâmesi*'nin önemine kısaca değinmek istiyoruz. Çelebi'nin bu eseri, bir sefâretname olmanın yanı sıra, gezi ve gözlem notlarını farklı açılardan sergileyişi nedeniyle dikkate değer bulunmuştur. Bu bakımdan üzerinde en çok durulan eserlerden biri konumundadır. Dolayısıyla edebî ve tarihî değeri yanında devlet ve toplum hayatındaki birtakım hızlı değişimlere yol açması nedeniyle bu esere değer atfedilmiştir. Zira bu eser Osmanlı'nın, Batı dünyasının kendine özgü bazı özelliklerini kısmen tanımaya imkân vermiştir. Bu nedenle Batılılaşma hareketlerinin başlangıcında etkili olduğu için mezkûr esere tarihî bir değer de yüklenmiştir. Anılan eserin, Osmanlı'nın Fransa özelinde Batı ile temasını ortaya koyan yazılı vesikaların öncülerinden biri olma niteliğini taşıdığı kabul edilmiştir.⁶¹

2. Fransa Seyahatinin Batılılaşma Eğilimine Etkileri

Siyasî olaylar istisna edilirse, XVIII. yüzyıla kadarki Osmanlı-Batı ilişkileri, neredeyse iktisadî münasebetlerden öteye geçmemektedir. Bu ilişkide ise kendilerine verilen birtakım imtiyazlar nedeniyle Avrupalı tüccarlar daha çok etkili olmuşlardır. Dolayısıyla ilk zamanlarda Osmanlı ile Batı arasındaki temas, bir dereceye kadar onlar vasıtasıyla sağlanmıştır. Bazı tüccarlara da önemli görevler verilerek Osmanlı tarafından Avrupa'ya gönderilmişlerdir. Bu nedenledir ki, âdeta tek yönlü olan böylesine bir ilişkiden düşünce ve sanat alanında büyük etkiler beklemek imkânsızdır. Dolayısıyla Haçlı Seferleri döneminde başlayan sıkı ve devamlı bir ilişkiye rağmen, III. Ahmet devrine kadarki sürede gerek örf ve âdet, gerekse düşünce ve sanat alanında geniş çapta karşılıklı bir etkileşmeden söz etmek imkânsızdır. Batı dünyasında Rönesans hareketi ile düşünce ve sanat alanında ortaya çıkan yeni gelişmelerden

⁵⁹ *Paris Sefâretnâmesi*, s. 122-128; (48-51).

⁶⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978, s. 57 vd.

⁶¹ Bâki Asiltürk, *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000, s. 27-28.

Osmanlı kısmen haberdâr olsa da, bu durum sosyal hayata ve mevcut bilimsel etkinliklere yeterince yeni bir katkı sağlayacak nitelikte değildir. Her ne kadar Fatih ve II. Bayezid dönemlerinde Avrupa ile sanatsal ilişkiler söz konusu ise de, bu girişimler aradaki zihniyet farkı nedeniyle yüzeysel kalmış, yerli gelenek üzerinde fazla bir etki yapmamıştır. Benzer şekilde, askerlik ve gemicilik sahasında da kâfi düzeyde bir etkileşim olmamıştır. XVII. yüzyılın sonlarında ise üst üste devam eden mağlubiyetler, iktisadî buhran gibi birtakım etkenler Osmanlı'yı, Batı ile olan mevcut ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye sevk etmiştir. XVIII. yüzyılın başına gelindiğinde, Osmanlı'da Batı'nın üstünlüğüne inanç fikri belirlemeye başlamıştır. Bu bakımdan, "III. Ahmet'in sefiri Yirmisekiz Çelebi Efendi 1721'de gittiği Paris'i, Evliya Çelebi'nin Viyana'yı seyrettiği gibi Kanunî asrının şanlı hatıraları arasından ve bir serhat mücahidinin mağrur gözü ile görmez."⁶²

Mehmet Çelebi'nin *Sefâretnâme*'sini, o dönemde az çok mevcut olan bir ruhsal durumun ifadelerinden birisi şeklinde değerlendirmek mümkündür. Çelebi'nin Fransa seyahati sonrasında Batı ile ilişkiler giderek artmış, bu süreç belli bir ivme kazanarak devam etmiştir. Tanpınar'ın değerlendirmesine göre, "Hiçbir kitap Garblılaşma tarihimizde bu küçük sefaretnâme kadar mühim bir yer tutmaz. Hemen her satırında gizli bir mukayese fikrinin beraberce yürüdüğü bu eserde bütün bir program gizlidir."⁶³

Sefâretnâme'de Fransa'nın bilim ve teknik açısından konumu hakkındaki bilgilere genişçe yer veren Çelebi, Avrupa'nın bambaşka bir dünya kurmasının temelinde mezkûr iki unsurun yattığını gözlemlemiştir. Buradan hareketle Osmanlı ile Avrupa arasındaki farkın öncelikli olarak teknik düzeyde olduğu sonucuna varmıştır. Neticede Avrupa'dan askerî ve teknik yeniliklerin transferi gündeme gelmiştir. Opera ve tiyatro gibi kültürel konulara da temas eden Çelebi, Avrupa'yı değişik kültür ve yeni birtakım tekniklerle donanımlı Osmanlı'dan farklı bir dünya olarak algılamıştır. O, dönüşte yanında getirdiği şehir planları ile Kağıthane'de köşkler, park ve bahçeler yapılmasına katkı sağlamıştır. Çelebi'nin Fransa'da gözlemleyip, ülkesinde de gerçekleşmesini istediği medeniyet, kendisinden sonraki dönemde bir ideolojiye dönüşmüştür. Zaten Çelebi'ye atfedilen önemin temelinde de Osmanlı için farklı bir dünyanın kapılarını açması yatmaktadır.⁶⁴

Mehmet Çelebi ve maiyetinin gerçekleştirdiği Fransa seyahati sonrasında Osmanlı toplumunda Avrupa ile ilgili yeni bir bakış açısı ve düşünce tarzı doğmuştur. "Lâle Devri" diye adlandırılan dönemde de Batılılaşma hareketleri somut bir şekilde tezahür etmeye başlamıştır. Nitekim 1722 yılı Şubat ayında İstanbul'daki İran Elçiliği'nin kabul yemeği, Paris'te Çelebi'ye uygulanan tören kurallarından esinlenerek gerçekleştirilmiştir. Yine Sadrazam

⁶² Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s. 1-8.

⁶³ Aynı mlf., *a.g.e.*, s. 8.

⁶⁴ İbrahim Şirin, *a.g.e.*, s. 166 vd.

İbrahim Paşa, Fransa'ya gitmek için görevlendirdiği Le Noir'e, *Sefâretnâme*'de anlatılanların etkisiyle çeşitli optik âletler, değişik türde kumaşlar, saatler, levhalar, lale ve sümbül gibi çiçekler, papağanlar olmak üzere geniş bir sipariş listesi vermiştir. Dolayısıyla İstanbul'da, Batı zevkinde bir tür olan "*Frenk modası*"na rağbet başlamıştır. Bu akımın öncülerinden biri de doğal olarak Mehmet Çelebi olmuştur. O dönemde Fransa'nın İstanbul elçisi olan Bonnac, Çelebi'nin Fransa'dan döndükten sonra, orada gördüğü birtakım şeyleri Sadrazam'a önermekten geri kalmadığını belirtmektedir. Bu bağlamda Fransa'daki kanallardan esinlenerek Kağıthane Deresi'nin etrafı yeniden düzenlenmiş, o bölgede gezinti yerleri tanzim edilmiş, üstelik bu bölgenin adı da değiştirilmiştir. III. Ahmet de rokoko üslubunun etkisi görülen iki çeşme yaptırmıştır. Bu dönemdeki yeniliklerin en önemlisi, 1727 yılında resmî olarak matbaanın kurulmasıdır. Bu matbaada dinî nitelikteki eserlerin dışında muhtelif eserler basılmıştır.⁶⁵

Fransa seyahati ile Mehmet Çelebi'nin Paris'te uyandırdığı ilgi, bütün Avrupa ülkelerinde yabancıların "*Turquerie*" adını verdikleri Osmanlı'ya özgü zevk, giyim kuşam, dekor ve zarafet modasına yol açarken, yabancı temasların etkisiyle İstanbul'da da Damat İbrahim Paşa'nın etrafında yeni ve mukabil bir zevk belirmeye başlamıştır. Dolayısıyla çeşitli hediyeler, ticaret ve sanat eşyaları ile Osmanlı ve Batı dünyası karşılıklı etkileşim içine girmişlerdir. Fransız ve Avrupa modaları Osmanlı ülkesine girmeye devam etmiştir. Fransız mimarisi ve bahçesi, sadece birtakım müdahaleler yapılmak suretiyle uzaktan da olsa taklit edilmiş, süsleme geleneklerine Batılı motifler hâkim olmaya başlamış, Batı'dan bir nevi natüralist zevk getirilmiştir. Bunun neticesinde İstanbul'daki yabancıların çevresindeki orta sınıfta da Batı'nın yaşantı biçimi gitgide taklit edilmiştir. III. Ahmet ve vezirlerinin etrafında ise Batılı ressamalar yer almaya başlamışlardır. Çeşitli tepkilere rağmen bu akım o asırda devam ettiği gibi, daha sonraki dönemlerde de varlığını sürdürmüştür.⁶⁶

Görüldüğü üzere, Fransa seyahatine ilişkin gezi notlarını içeren *Sefâretnâme*, mezkûr dönemde rol oynadığı gibi, daha sonraki bütün Osmanlı yenileşme hareketlerinde de etkili olmuştur. Mehmet Çelebi, sadece Fransız kültürünün Osmanlı'ya taşınmasına etki etmekle kalmamış, aynı zamanda Fransa'da "*Türk modası*" rüzgârının esmesine de neden olmuştur.⁶⁷ Fakat 1721'de Paris'te Türk elçiliğinin başlatmış olduğu moda, İstanbul'da da Frenk tarz ve stili bağlamındaki bir moda ile karşılık bulmuştur. Bu bağlamda Fransız bahçeleri, mobilya ve dekorasyonları moda halini almıştır.⁶⁸

Mehmet Çelebi'nin Fransa seyahati ile Batı dünyası arasında fiilen bir diyalog kurulmuştur. Bu diyalog çeşitli sebeplerle daha sonraki dönemlerde de

⁶⁵ Gilles Veinstein, *a.g.e.*, s. 46-49.

⁶⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s. 8-9.

⁶⁷ İbrahim Şirin, *a.g.e.*, s. 160.

⁶⁸ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 47.

devam ettirilmiştir. Özellikle XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'da Batılılaşma eğilimi giderek ivme kazanmıştır. Bu bağlamda reform niteliği taşıyan birçok düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, II. Mahmud'un 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın yerine yeni bir ordu kurması, 3 Ekim 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilânı, 18 Şubat 1856'da Islahat Fermanı gibi uygulamalar, Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma, Yenileşme ve Çağdaşlaşma eğilimlerine hız kazandıran etkenlerdir. Tanzimat döneminde yapılan hukukî düzenlemelerde yerli kanunlar yanında, Batı'dan iktibas edilen bazı kanunlara da yer verilmiştir. Diğer taraftan, devletin kendini Batı'ya açışı ile beraber, sosyal ve kültürel hayatta da birtakım değişiklikler yaşanmıştır. XIX. yüzyıl düşünürlerinden Cevdet Paşa (ö. 1895), toplum hayatına giren dış etkenlerin sosyal bünyede ne gibi değişimlere yol açtığını *Ma'rûzât* ve *Tezâkir* adlı eserlerinde detaylı bir şekilde ele almıştır.

Batılılaşma hareketleri, özellikle Lale Devri'nden Tanzimat'a kadarki bir asırlık devrede genel olarak ordunun ıslahı veya yenileştirilmesi hususunda odaklanmıştır. Diğer yenileşme girişimleri de bu esas gayeyi desteklemek maksadıyla gerçekleştirilmiştir. İmalâthane, fabrika ve tersane gibi yeni tesisler, askerî gereksinimleri karşılamaya yönelik kurulmuştur. Okullar da esas itibarıyla orduya gerekli elemanlar yetiştirmek için açılmıştır. Çünkü dönemin devlet adamları, Avrupa ile aradaki farkın, Batı'nın harp teknik ve usulüne göre bir ordunun teşkili sayesinde giderilebileceği düşüncesini benimsemişlerdir. Tanzimat döneminde devletin kurtuluş çaresi, kurumların ve sosyal yapının Avrupa'ya benzetilerek ıslah edilmesinde görülmüştür. Dolayısıyla Tanzimat dönemini açan Gülhane Hatt-ı Hümayûn'u ile bir yenileşme veya reform programı kabul edilmiş, Batılılaşmak için ordunun ıslahı veya yeniden kuruluşu yanında devlet teşkilâtının, içtimaî yapının ve idare tarzının değiştirilmesi ve onun hukukî esaslara dayandırılması anlayışı egemen olmuştur. Meşrutiyet döneminde ise sadece mezkûr hususların Batı ile aradaki mesafeyi kapatmaya yeterli olmadığı, esas farkın bilim ve teknik, ilmî zihniyet ve özgür düşünce gibi temellere dayandığı anlayışı hâkim olmuştur. Dolayısıyla Avrupa'ya bir an önce benzeme temayülü egemen olmuş; bu bağlamda kılık kıyafet, yaşayış tarzı, sosyal kurumların taklidi ve benzeri unsurlar dikkate alınmıştır.⁶⁹

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Batı dünyası ile kurduğu yoğun ilişkilerin tarihî seyri, geriye doğru Karlofça Antlaşması'na kadar uzanmaktadır. Bu antlaşma, Osmanlı'da Batı'nın üstünlüğü düşüncesinin egemen olmasına zemin hazırlamıştır. O döneme kadar gerektiğinde dış elçiler görevlendiren Osmanlı, bundan sonraki süreçte Batı ile ilişkilerine daha da önem vermiş, bu bağlamda daimî elçiler görevlendirmeye özen göstermiştir.

⁶⁹ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, MÜ, İFAV Yayınları, İstanbul 1997, s. 201-202.

Fransa'ya elçi olarak görevlendirilen Mehmet Çelebi, gezi ve gözlem notlarını *Paris Sefâretnâmesi* adlı eserinde toplayarak, Fransa'nın toplumsal ve kültürel yapısı, bilim ve teknikteki durumu, mimarî konumu, coğrafi ve çevre düzeni ile ilgili hususlara dikkat çekmiştir. Gerçekleştirilen gezi neticesinde Osmanlı ile genelde Batı, özelde ise Fransa arasında karşılıklı etkileşim söz konusu olmuştur. Dolayısıyla Batılılaşma hareketinin ilk yazılı kaynağı olma niteliğini de taşıyan bu eser, Batılılaşma temayülünün başlamasına kaynaklık teşkil etmiştir. Zira Mehmet Çelebi ve yanında yer alan heyetin, Fransa gezisinden dönmesinden sonra Osmanlı toplumunda "*Frenk modası*" zuhur etmiştir. Giyim kuşam ve gündelik hayatta Batı tarzı hâkim olmaya başlamıştır. Bu akım, devlet ve toplum hayatının bütün alanlarını etkileyen bir niteliğe bürünmüştür. Bu etkilenme, sanat, mimarî ve çevre düzenlemesi gibi pek çok alanda da açıkça görülmüştür. Bununla birlikte Fransa seyahati, Batı toplumunu da etkilemiştir. Çünkü bu gezi sonrası Avrupa'da "*Türk modası*" belirmeye başlamıştır.

Osmanlı'da başlayan Batılılaşma eğilimi yaklaşık olarak üç yüz yıllık bir süreci kapsamaktadır. Toplumun bütünü tarafından benimsenmemekle birlikte, bu eğilim günümüz Türkiye'sinde de devam etmektedir.